

Krámli Mihály

A navalizmus és az osztrák-magyar haditengerészet felkészülése a Nagy Háborúra

Abstract

The Anglo-German naval arms race of early 20th century was one of the causes of First World War. There were also naval buildups in many other countries, so this period was described as the age of navalism. The intense naval buildup begun in 1904 in the Austro-Hungarian Monarchy, which culminated in the dreadnought-programme of 1911-1914. The budget of the Austro-Hungarian Navy was quadrupled in this period. The Triple Alliance Naval Convention of 1913 calculated with joint Austro-Hungarian-Italian operations against the French fleet, but after the outbreak of the war the declaration of neutrality of Italy rendered the Convention a piece of paper.

Keywords: Austro-Hungarian Navy, navalism, Mediterranean, dreadnought, Triple Alliance Naval Convention

A történelemkönyvek az első világháború kitöréséhez vezető okok felsorolásánál előkelő helyen említik az egyre fokozódó haditengerészeti versengést. Az 1890-es évektől kezdve flottafejlesztési láz söpört végig az egész civilizált világon. E jelenségnek, melyre a magyar nyelvben nincs is megfelelő szó, a lényegét legjobban az angol *navalism*, magyaros formában navalizmus kifejezés adja vissza. 1890-ben jelent az amerikai Alfred Thayer Mahan könyve (*The Influence of Sea Power on History 1660-1783*) mely hamarosan a korszak kulcsdokumentumává vált. Mahan könyve a legmegfelelőbb pillanatban, a nemzetközi hatalmi viszonyok átalakulása, illetve a haditengerészeti technika drámai fejlődése idején jelent meg, így ideái termékeny talajra hullottak. Számos tétele közül talán a legnagyobb hatást az gyakorolta, mely azt mondta ki, hogy a nemzeti nagyság egyik legfontosabb fokmérője az erős flotta. A következő években új, Mahan terminológiája szerint „természetes” és „természetellenes” tengeri hatalmak jelentek meg. Az előbbiek közé tartozott az Egyesült Államok és Japán, míg az utóbbiak közé Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia.

Amíg a komoly potenciális óceáni érdekeltségekkel bíró Egyesült Államok és Japán esetében érthető volt a haditengerészet erőteljes fejlesztése, ugyanebben az időben bukkant fel egy új, feltörekvő „természetellenes” tengeri hatalom is, Németország, mely hamarosan a világ második legnagyobb flottájával rendelkező állam lett. Churchill „luxusflottának” nevezete II. Vilmos és Tirpitz haditengerészetét, és ezt a címkét szokták ragasztani az osztrák-magyar haditengerészetre is. E „természetellenes” és „luxus” flottáknak a megjelenése jelzi, hogy

többből volt itt szó, mint racionális stratégiai számításokról. A navalizmus a patriotizmus, a nemzeti büszkeség, a gazdasági érdek és önérdék, a tengeri hatalomhoz való vonzódás keverékeként jött létre, és erősen áthatotta a századfordulótól az első világháborúig tartó korszak szellemét.

A 20. század első évtizedében a haditengerészet hallatlanul népszerű lett a korábban komoly tengerészeti tradíciókkal nem rendelkező államokban is. E felfokozott érdeklődést jelentős mértékben táplálta az ekkoriban kialakuló modern tömegsajtó is, mely a hadihajókat a tudomány és a technika legfejlettebb és legcsodálatosabb produktumaiként mutatta be. E jelenség azért is érdekes, mert amíg a haditengerészet fejlesztése népszerű volt a társadalom szemében, addig a hadsereg korántsem osztozott ebben a népszerűségben. A kor szelleméből adódóan a nagyhatalmi lét elmaradhatatlan kellékévé vált a haditengerészet. Ebben elsősorban Nagy-Britannia volt a mintaadó, hiszen az az ország uralta a világkereskedelmet, amely flottájával a világ-tengereket. A dreadnoughtok megjelenése csak tovább fokozta a kialakult flottaversenyt, melynek fenntartásában a gyáripárosok erősen érdekeltek voltak. A folyamat így öngerjesztővé vált, Louis Gebhardt szavait idézve: „...mely éhséget csak újabb dreadnoughtokkal lehetett csillapítani. Hosszú távon ez a folyamat csak fokozódott, és egyre nehezebbé vált a megállítása”¹

A navalizmus hullámát a századfordulót követően sikeresen lovagolta meg az osztrák-magyar haditengerészet, mely a korábbi stagnálást követően intenzív fejlesztésbe kezdett. A 20. század első évtizedében az Adrián is egyre élesedő flottaverseny vette kezdetét.

A földközi-tengeri stratégiai helyzet

A 19. század folyamán a világ vezető hatalma, Nagy-Britannia számára a Földközi-tenger vitális jelentőségű volt. Ez kifejeződött a brit katonai jelenlétben is, mely a dolgok természeténél fogva szinte egyet jelentett a haditengerészeti jelenléttel. A Földközi-tengeri Flotta sokáig a Royal Navy flottái közül az egyik legfontosabb volt. A francia forradalmi és a napóleoni háborúk hat nagy tengeri csatája közül hármat (St. Vincent, Abukir, Trafalgar) e flotta vívott meg. A Szuezi-csatorna 1869-es megnyitása jelentősen felértékelte a Földközi-tenger stratégiai és gazdasági jelentőségét, a legrövidebb út ezentúl itt vezetett Indiába. 1704 óta brit kézen volt a tenger bejáratát őrző Gibraltár, 1800 óta Málta, s 1882-ben ugyan formálisan nem, de gyakorlatilag megszerezték a kontrollt Egyiptom felett. Nagy-Britannia így ellenőrzése alá vonta a Földközi-tenger két bejáratát és a középső részét.

A napóleoni háborúk lezárulta és az első világháború kitörése közt eltelt száz esztendő alatt jelentős változások következtek be a földközi-tengeri stra-

¹ GEBHARDT, Louis A.: *The Development of the Austro-Hungarian Navy 1897-1914*. PhD-disszertáció, Rutgers University, 1965.

tégiai helyzetben. A napóleoni háborúk vesztes csatái következtében Spanyolország kihullott az elsőrendű tengeri hatalmak sorából, s az Oszmán birodalom maradék tengeri ereje is erodálódott a század első felében (Navarino, Sinope). Itália 1861 és 1870 között lezajlott egyesítésével új földközi-tengeri hatalom jelent meg, az Olasz királyság, melynek flottája rövid időn belül a térség második legerősebbévé lépett elő. Az első számú mediterrán tengeri hatalom, Franciaország ugyan megőrizte tengeri hatalmi státuszát, de egykori második helyéről Európában a harmadik, a világrangsorban az ötödik helyre csúszott vissza. Oroszország, melynek fekete-tengeri flottája a francia forradalmi háborúk idején részt vett a földközi-tengeri harcokban, az 1841-ben kötött Dardanellák-egyezmény óta technikailag nem számított mediterrán hatalomnak, ugyanakkor mindig ott lebegett annak a lehetősége, hogy egy konfliktus esetén orosz hadihajók jelenjenek meg a Földközi-tengeren. Az Olasz királyság mellett még egy új tengeri hatalom jelent meg a térségben, az Osztrák-Magyar Monarchia. A Monarchia haditengerészete az 19. század utolsó negyedében a Földközi-tenger harmadik legerősebb flottájává vált. 1912-ben a britek mellett egy újabb nagyhatalom hadihajói jelentek meg a Mediterráneumban: a német Mittelmeerdivision egységei.

Nagy-Britannia a 19. század végén Franciaországot és Oroszországot tekintette legfőbb potenciális ellenfelének. Az első világháborút megelőző haditengerészeti verseny gyökerei is a mentrendszerű brit „flottapánikok” egyikéig nyúlnak vissza, amely ekkor még a francia és az orosz haditengerészet miatt tört ki. 1888-ban kritikus szakértői vélemények kerültek a parlament elé a flotta állapotáról, valamint nyugtalanító hírek érkeztek a francia és az orosz flotta fejlesztéséről. Ezek hatására 1889 májusában a brit parlament elfogadta az 1889-es Naval Defence Act-et, mely kimondta a two-power standard elvet, és 20 millió font extra juttatást biztosított a flotta fejlesztésére. A two-power standard azt jelentette, hogy a brit flottának legalább annyi csatahajót kellett birtokolnia, mint amennyi a két utána következő tengeri hatalomnak együttesen volt, azaz abban az időpontban Franciaországnak és Oroszországnak. A törvény egyik fő célja a brit szupremácia biztosítása mellett a potenciális ellenfelek elrettentése volt a flottafejlesztéstől, ezáltal végső soron a haditengerészeti versengés korlátozása. Mint oly sokszor a történelem során, végül éppen az ellenkező hatást érte el: nem csillapította, hanem jelentősen fokozta a flottaversenyt, melyet tovább fűtött a francia-orosz katonai egyezmény cári ratifikálása 1894-ben.

A három hatalom közötti feszültség miatt a brit haditengerészeti jelenlét folyamatosan növekedett a Földközi-tengeren, csúcspontját az 1902-1905. közti időszakban érve el. Az 1904. áprilisi francia-angol szerződés (entente cordiale) hatása nem érződött rögtön a brit jelenlétben, aminek az orosz-japán háború és a brit-orosz feszültség volt az oka. Ugyanebben az időben kezdett teljesen világossá válni, hogy a jövőben nagy valószínűséggel Né-

metország, és nem Franciaország meg Oroszország lesz Nagy-Britannia ellenfele. Nagy-Britannia 1907 augusztusában szerződést kötött Oroszországgal, így teljes egészében a német fenyegetésre koncentrálhatott. Sir John Fisher tengernagy, nem sokkal első tengeri lordnak való kinevezését követően 1904 végén megkezdte a brit flotta reorganizációját, melynek egyik legfontosabb eleme a német veszély ellensúlyozására a legmodernebb egységek hazai vizeken való koncentrációja volt. Ez együtt járt a Földközi-tengeri Flotta állományának csökkentésével. A brit Admirális 1907-es és 1908-as haditervei számoltak először azzal az eshetőséggel, hogy egy Németország elleni háború esetén hazavezényelnék a Földközi-tengeri Flottát.²

A Franciaországgal és Oroszországgal való megegyezés ellenére komplikálta a helyzetet két, brit szempontból új tényező: az olasz és az osztrák-magyar flotta. 1905-1906. előtt e két flotta egyáltalán nem szerepelt a britek Földközi-tengerre vonatkozó terveiben, London szemszögéből nézve annyira marginálisak voltak. Két dolog hozott ebben változást: Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia az új ellenség, Németország szövetségesei voltak, s flottáik ereje látványos növekedésbe kezdett. Utóbbi különösen akkor vált nyugtalanítónak, amikor 1909-1910-ben mindkét hatalom dreadnoughtok építésébe kezdett. Az olasz és az osztrák-magyar dreadnought tervek vezettek el az 1909-es brit flottapánikhhoz, amikor a brit sajtó már 16-18 ellenséges (olasz és osztrák-magyar) dreadnoughtot vizionált.³ A valóságban a helyzet komplikáltabb volt, sokan tisztában voltak vele, hogy a hármass szövetségben Olaszország a leggyengébb láncszem, ezért különféle elképzelések születtek az olaszok leválasztására. A két hatalom egymás riválisa volt az Adrián, s bár 1882 óta szövetségesek voltak, valójában – a nemzetközi események függvényében változó mértékben – továbbra is potenciális ellenfélként tekintettek egymásra. Londonból vagy Párizsból nézve ugyanakkor az olasz-osztrák-magyar rivalizálást nem mindig sikerült a valódi súlyának megfelelően megítélni.

A brit-francia közeledés ellenére a lehetséges haditengerészeti kooperáció területén semmilyen előrelépés nem történt évekig. A konkrét tárgyalásokat csak 1911 júliusában, az agadíri válság kellős közepén kezdték meg. Az 1911. augusztus végén létrejött informális megállapodás alapján, háború esetén a Földközi-tengeren koncentrálódó francia flotta hatókörét kiterjesztették a Tarantói-öbölre, s feladata az olasz flotta legyőzése volt. Az osztrák-magyar flottával csak abban az esetben kellett megütköznie, ha az elhagyta volna az Adriát, hogy csatlakozzon az olasz flottához. Az Adria bejáratának

² HALPERN, Paul G.: *The Mediterranean Naval Situation 1908-1914*. Cambridge, 1971. (HALPERN (1971) 5.

³ RAMOSER, Cristoph: *K. u. K. Schlachtschiffe in der Adria. Österreich-Ungarns Tegetthoff-Klasse*. Wien, 1998. 197. A brit Admirálisban sokan úgy vélték, a Monarchia német sugallatra épít dreadnoughtokat. Az osztrák-magyar dreadnought tervek hatására döntöttek úgy a britek, hogy Új-Zéland finanszíroz egy csatacirkálót (HMS NEW ZEALAND).

és a Szuezi-csatornának az őrzése brit feladat volt, akárcsak a kereskedelmi hajózás védelme.⁴

A francia-brit haditengerészeti együttműködés és a földközi-tengeri brit jelenlét szempontjából két lényeges esemény történt 1911 őszén. Szeptemberben kitört az olasz-török háború, s a győztesen kikerülő Olaszország annektálta Tripolit. A török vereség eztán háborúk láncolatát indította el a Balkánon. 1911. október 25-én pedig a fiatal és agilis Winston Churchill lett az Admirális első lordja és a franciákkal való megállapodást szorgalmazó Sir Arthur Wilson tengernagy az első tengeri lord. Az egyre erősödő német, olasz és osztrák-magyar haditengerészet, közvetlenül pedig a Haldane-misszió 1912. februári kudarca⁵ vezetett el a brit flotta reorganizációjához és a brit-francia haditengerészeti megállapodáshoz. Churchill 1912. március 18-án ismertette az új haditengerészeti politika alapelemeit a brit alsóház előtt. Az új program legfőbb alapelve a two-power standard helyett a Németországgal szembeni 60 %-os fölény fenntartása lett. A Mediterráneumra vonatkozólag Churchill a nehéz hajóegységek teljes kivonását javasolta a Földközi-tengerről. A következő hónapok során, heves politikai csatározások zajlottak a kérdésről, főként az Egyiptom elleni esetleges török támadástól való félelem miatt. Júliusra kompromisszum született az ügyben: 1915-ig csatahajók nem, de négy csatacirkáló fog állomásozni a Földközi-tengeren. A csatacirkálók tényleges száma végül sosem haladta meg a hármat. A brit flotta reorganizációjával párhuzamosan megkezdődtek a tárgyalások a franciákkal egy haditengerészeti megállapodásról.

A franciákkal való titkos tárgyalások még 1911 novemberében kezdődtek meg, majd januárban egy időre megakadtak. Az érdemi tárgyalások 1912 júliusában kezdődtek újra, miután megszületett a döntés a brit földközi-tengeri jelenlét végleges formájáról. A szándékosan szakértői, és nem kormány szinten zajló tárgyalások elsősorban a preambulum megszövegezése körül forogtak, végül novemberre sikerült megállapodni. A brit-francia haditengerészeti egyezmény alapján egy Németország, illetve hármass szövetség elleni háború esetén Nagy-Britannia vállalta Franciaország atlanti partjainak a védelmét, míg Franciaország teljes flottáját a Földközi-tengerre koncentrált, s magára vállalta az itteni brit érdekek védelmezését.⁶ 1912 őszén ténylegesen megtörtént a fran-

⁴ HALPERN (1971): 9-10.

⁵ 1912 februárjában Lord Haldane brit hadügyminiszter Berlinbe utazott, hogy a két hatalom közötti feszültség csökkentése érdekében tárgyaljon. A németek a haditengerészeti fegyverkezés felgyorsításának feladásáért cserében a feltétlen brit semlegesség garantálását kérték. Miután a britek ezt nem voltak hajlandóak, a tárgyalások holtpontra jutottak, majd áprilisban a németek a Reichstag elé terjesztették a flottatörvény újabb kiegészítését.

⁶ A helyzet ennél részleteiben persze bonyolultabb volt. A britek a tárgyalások során mindvégig ódzkodtak a kötőerővel bíró, formálisan is szövetséget jelentő megállapodástól, ezért ragaszkodtak a szakértői szinthez, sőt a Külügyminisztériumot is csak az utolsó pillanatban tájékoztatták. A franciák ellenben a legmagasabb szinten (Raymond Poincaré miniszterelnök) képviselték magukat. Háború esetén szükséges volt a kormányok

cia harmadik csatahajóraj átvezénylése a Földközi-tengerre. A következő év végére a Földközi-tengerre koncentrált francia flotta szembe találta magát a hármas szövetség haditengerészeti egyezménye eredményeként az egyesített olasz-osztrák-magyar flotta jelentette fenyegetéssel.

1912-ben a megromlott olasz-osztrák-magyar viszony következtében már az is kérdésessé vált, hogy a hármas szövetséget megújítják-e egyáltalán. Ám a nemzetközi politika fordulatai ismét közelebb vitték Rómát Berlinhez és Bécshez. 1912 decemberében, az utolsó pillanatban végül a hármas szövetséget meghosszabbították. A tárgyalások során Olaszország vetette fel, hogy az 1912-es brit-francia haditengerészeti egyezmény ellensúlyozására kössék meg újból a haditengerészeti egyezményt is. A kezdeményező Olaszország volt, de Németország örömmel bábáskodott a lényegében a Földközi-tengerre koncentráló egyezmény megszületése körül. A helyzet ugyanekkor már gyökeresen más volt, mint 1900-ban, az első egyezmény idején. Németország a világ második legnagyobb haditengerészetének birtokosa volt, míg az olasz és az osztrák-magyar flotta egyesített potenciálja is jóval imponálóbb volt, mint 12 évvel korábban. Az 1913-ban lefolytatott tárgyalások eredményeképp létrejött haditengerészeti megállapodás 1913. november 1-én lépett hatályba.

1914 nyarán nagyjából kiegyenlített erők néztek farkasszemet egymással a Földközi-tengeren: a brit egységekkel támogatott francia flotta és az egyesített olasz-osztrák-magyar flotta kiegészülve a német Mittelmeerdivision egységeivel. A háború kitörése után pillanatokon belül ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Olaszország semleges maradt, s az osztrák-magyar haditengerészetnek egyedül kellett szembenéznie a jóval erősebb francia flottával. A stratégiai kérdések ezzel a Földközi-tengeren lényegében ekkor eldőlték, Olaszország 1915-ös hadba lépése az antant oldalán már nem sokat változtatott a helyzeten: a már meglévő antant fölény csak még nagyobb lett.

A Császári és Királyi Haditengerészet fejlesztése, 1904-1914

1909 áprilisában Alfred Tirpitz tengernagy, a német Birodalmi Tengerészeti Hivatal vezetője a következőket üzenté Rudolf von Montecuccolinak, a cs. és kir. haditengerészet parancsnokának: „*A jelenlegi cs. és kir. haditengerészeti parancsnoknak szívből sok szerencsét kíván abban, hogy végleg leszámolhasson a „pusztán partvédelem” jelszavával, ami egy képtelenség, s ami a korábbi években olyannyira fékezte a cs. és kir. flotta fejlesztését. Mihelyst Ausztria a tervezett nyílt tengeri flotta birtokába jut, abba a helyzetbe kerül, hogy minden földközi-tengeri kérdésben döntő szava legyen.*”⁷

megerősítése, hogy az egyezményben foglaltak ténylegesen életbe lépjenek.

⁷ Kriegsarchiv, Wien (KA) Marinesektion/Präsidialkanzlei (MS/PK) 1909. I-4/9 1632. Montecuccoli titkára, Alfred von Koudelka titkos küldetésen Berlinben járt, hogy a német csatahajó-építésről tájékozódjon, ezzel is segítve az első osztrák-magyar dreadnought-osztály tervezési folyamatát. A két napos látogatás során Tirpitz két alkalommal is fogadta Koudelkát.

A császári és királyi haditengerészet stratégiai jelentőségű átalakulása a flotta történetében meghatározó jelentőségű 1904. esztendőben kezdődött. Ekkor került elfogadásra a haditengerészet történetének első, több éves rendkívüli hitele, mely az 1902 óta újra erősödő olasz fenyegetésre adott válaszreakció volt, s melyet nagyban motivált az orosz-japán háború kitörése. E hitel segítségével sikerült elmozdulni évtizedek után először a bűvös 7%-tól, amennyi korábban a haditengerészet részesedése volt a teljes haderő költségvetésből. 1904-ben ez az arány 11% fölé nőtt, 1913-ra pedig elérte a 25%-ot, miközben a haditengerészet költségvetése az 1903-as költségvetés több mint négyszeresére nőtt.⁸

Az Osztrák-Magyar Monarchia két felében a navalizmus különböző időben és intenzitással jelentkezett. Ausztriában a lassú fordulat valamikor az 1890-es években állt be, amikor a haditengerészet vezetése tudatos politikává tette a hazai ipar pártolását. Szélesebb társadalmi támogatásra egy évtizeddel később, az Osztrák Flottaegyesület 1904-es megalakítása után tett szert. Minden támogatás közül talán a legfontosabb a trónörökösé, Ferenc Ferdinándé volt, aki az uralkodóval ellentétben rajongott a haditengerészetért. Az ausztriai politikai erők, németek és szlávok, ilyen vagy olyan okokból, szinte kivétel nélkül a flottafejlesztés támogatói voltak. A keresztényszociálisok, a „trónörökös pártja” természetesen támogatta a Ferenc Ferdinánd számára fontos haditengerészetet. Vezetőjük, Karl Lueger bécsi polgármester személyesen is meggyőződéses híve volt a flottafejlesztésnek.⁹ A német nacionalisták össznémet érdeknek tartották a Habsburg haderő fejlesztését. A délszláv nacionalizmus ígéretével kecsegtetett dalmáciai horvátok és szlovének, mint tengerparti lakosok a flottafejlesztés élharcosai voltak a Reichsratban és annak delegációjában. A csehek, kicsit félszívvel, az erős cseh ipari érdekelttség (Škoda, Wikowitz) álltak mellé. Egyedül a szociáldemokraták voltak a haditengerészet fejlesztésének következetes ellenfelei. A politikusok mellett nem szabad elfeledkezni még egy igen fontos támogatóról, Albert Rotschild báróról, hiszen a haditengerészeti iparban döntő érdekelttségük volt a Rotschildoknak. A háború küszöbére az Osztrák Flottaegyesület imponáló szervezetté nőtte ki magát, több mint negyvenezer fős tagsággal, a tagok közt számos befolyásos emberrel.

A dualizmus jellegéből adódóan a flotta fejlesztéséhez Ausztria mellett Magyarországot is meg kellett nyerni. Ausztriával ellentétben Magyarországon nem volt politikai, főleg pedig társadalmi bázisa a haditengerészetnek. A haditengerészet, és általában a tengerészet ügyeivel a művelt és a kevésbé művelt magyar közönség egyszerűen nem törődött. A navalizmus

⁸ KRENSLEHNER, Erich: *Die k. u. k. Kriegsmarine als wirtschaftliche Faktor 1874-1914*. PhD-disszertáció, Wien, 1972. Függelék.

⁹ A Lueger által létrehozott ifjúsági szervezet (Knabenhorte) egyenruhájává például a matrózruhát tették.

Magyarországon lényegében csak az érdekelt ipari köröket érte el, akik viszont, cserébe a nagyobb megrendelésekért, a politikával való megfelelő kölcsönhatásban biztosították a flottafejlesztésekhez szükséges összegek magyar részről való megszavazását.

Az osztrák-magyar haditengerészetben a tényleges eltávolodás a pusztá partvédelemtől, valamint az olasz flottától való lemaradás radikális lefargása az 1907-ben építeni kezdett RADETZKY-osztályú csatahajókkal kezdődött. E hajók voltak a Monarchia első, nemzetközi mércével is elsőrendűnek tekinthető csatahajói, s ezekkel sikerült technikailag lépéselőnybe kerülni az olaszokkal szemben. Ugyanakkor e hajók már építésük idején is elavultnak voltak tekinthetők, mivel 1906-tól kezdve megjelentek a jóval korszerűbb és erősebb dreadnought-típusú csatahajók.

A következő nagy lépést a valódi dreadnoughtok építése jelentette. Már a RADETZKY-osztály költségeinek megszavazásakor világos volt, hogy a Monarchiának a jövőben dreadnoughtokat kell építenie. Ezt diktálta a hatalmi státusz fenntartása, valamint Olaszország hasonló terve. A Monarchia dreadnought-programjának végrehajtása vált Rudolf von Montecuccoli parancsnoki időszakának (1904-1913) fő művévé. A csatahajók tervezése 1908 májusában kezdődött, s végső koncepciójuk kialakításával párhuzamosan sikerült 1909 nyarára a politika elvi hozzájárulását is megnyerni a költségekhez. A korábbi gyakorlattal ellentétben a program költségeit egy 312 millió rendkívüli hitel volt hivatva fedezni. Az elvi egyetértés ellenére a program mégis késedelmet szenvedett, mivel a magyarországi politikai válság miatt 1910 végéig nem lehetett összehívni a delegációkat, így a hitelt csak 1911 elején szavazták meg. Az osztály első két egységének építése mégis megkezdődött 1910-ben, formálisan az építő gyárak saját kockázatára, a trónörökös politikai támogatásával. A 20 000 tonnás TEGETHOFF-osztály négy egysége 1912. és 1915. között állt szolgálatba. Dreadnoughtjai megépítésével a Monarchia ténylegesen földközi-tengeri hatalmi tényezővé lépett elő.

A háború kezdetén a Monarchia már sokkal kedvezőbb helyzetben volt Olaszországgal szemben, mint akárcsak egy évtizeddel azelőtt. Míg 1904-ben az első vonalbeli csatahajók tekintetében Olaszország kétszeres fölényrel rendelkezett, 1914-ben már csak minimális volt a fölényük e téren. Valóban korszerűnek nevezhető, elkészült, illetve még építés alatt álló csatahajókból (s a Monarchiában ekkor még ideszámíthatjuk a RADETZKY-osztály semidreadnoughtjait, mint ahogy a kortárs stratégák is tették) a Monarchia 123 000 tonnával, illetve ezeken 60 db 30,5-es ágyúval rendelkezett, míg Olaszország 131 000 tonnával és 77 db 30,5-es ágyúval. A régebbi hajók tekintetében Olaszország fölénye persze nagyobb volt, de e hajók már csak másodvonalbeli feladatokra voltak alkalmasak. Ugyanakkor a rombolók, torpedónaszádok és tengeralattjárók területén továbbra is fennmaradt a kétszeres olasz fölény.

Miközben 1912 végétől a Monarchia és Olaszország ismét szorosabbra

fűzte a kapcsolatokat, a két hatalom továbbra is leginkább egymás ellen fegyverkezett a tengeren. Az Adrián zajló rivalizálás tempója tovább fokozódott. Mind a Monarchiában, mind Olaszországban folyt az építés alatt állóknál jóval nagyobb és erősebb, új generációs dreadnoughtok tervezése. 1913-ig nagyjából hasonló méretű és fegyverzetű (34,5-35 cm) egységek szerepeltek mindkét hatalom terveiben, de az olaszok ebben az esztendőben jelentős mértékben felfelé módosították a paramétereiket. A Monarchiában a delegációk 1914 tavaszán szavazták meg azt a 426 millió koronás rendkívüli hitelt, amelyből a következő, immár 24 500 tonnás, 35 cm-es ágyúkkal fel-fegyverzett négytagú csatahajóosztályt építették volna meg. Olaszországban szintén 1914-ben szavazták meg négy új csatahajó költségeit, melyek az 1913-as koncepcióváltást követően 31 400 tonnásak lettek, 38,1 cm-es ágyúkkal. A Monarchiában az első két hajó építésének megkezdését 1914 őszére tervezték, de a háború kitörése miatt a munkák már el sem kezdődtek. Olaszországban mind a négy hajó építése megkezdődött, de 1916-ban ők is kénytelenek voltak felfüggeszteni a programot.

Riválisok és szövetségesek: az osztrák-magyar-olasz viszony 1912-1914

A cs. és kir. haditengerészet számára 1814-től kezdve a legfőbb mércét és az első számú riválist az itáliai, majd olasz haditengerészet jelentette. Az olasz-osztrák haditengerészeti vetélkedésnek az olasz egység utáni időszakára tekintve megállapíthatjuk, hogy a két hatalom tengeri ereje között többé-kevésbé valamiféle egyensúly alakult ki. Ezt elsősorban a két állam hasonló gazdasági potenciálja magyarázza, de nem teljes mértékben. Az olaszok jóval többet, átlagában kétszer annyit költöttek a flottájukra, mint a Monarchia, Olaszország ugyanis nem csak Ausztriával, hanem Franciaországgal is rivalizált a Földközi-tengeren. Mégis, ennek ellenére a szóban forgó időszak jelentős részében fennállt ez a bizonyos egyensúly. Ennek oka pedig a következő: mint az a kortársak számára széles körben ismert volt, az olasz flotta anyagi-technikai fölényét az osztrák-magyar haditengerészet személyi állományának magasabb képzettsége és jobb harci szelleme ellensúlyozta.

Az 1882-ben létrejött hármass szövetség, a két riválist, legalábbis formálisan, szövetségessé tette. A hármass szövetség első haditengerészeti megállapodását 1900. december 5-én írták alá Berlinben. Egy Oroszország és Franciaország ellen vívott háború esetén a megállapodás értelmében mindhárom flotta a számára kijelölt körzetben önálló hadműveleteket hajtott volna végre. Az osztrák-magyar körzet az Adriára korlátozódott. Egyedül a Földközi-tenger keleti medencéjét jelölték ki közös olasz-osztrák-magyar körzetként. A szövetségesek haditengerészeteinek gyengesége miatt a megállapodás elsősorban védelmi jellegű volt. Az 1902. novemberi Barrére-Prinetti paktum, melyben az olaszok francia-német háború, pontosabban Franciaor-

szágot ért agresszió vagy „direkt provokáció” esetén semlegességet ígértek, gyakorlatilag holt papírrá tették az 1900-as megállapodást.

A következő években az olasz-osztrák-magyar viszony erősen megromlott, a két hatalom egyre inkább potenciális ellenfélként tekintett egymásra. Sokáig kérdésesnek tűnt magának a hármass szövetségnek a megújítása is. Végül a nemzetközi politika fordulatai újra közelebb vitték Rómát Berlinhez és Bécshez. Az olasz-török háború következtében megromlott az olasz-francia viszony, majd Albánia kérdésében az olasz és az osztrák-magyar érdekek találkoztak. 1912 decemberében, az utolsó pillanatban sor került a hármass szövetség megújítására. A brit-francia haditengerészeti egyezmény és a francia csatahajók Földközi-tengeren való koncentrációja is erős motiváló tényező volt Olaszország számára a hármass szövetség megújításában. A tárgyalások során az olaszok vetették fel, hogy szükséges lenne az 1900-as haditengerészeti egyezmény alaposan revideált formában való újra megkötése. A németek örömmel üdvözlötték a tervet, elsősorban amiatt, hogy a földközi-tengeri együttműködés képesnek látszott megakadályozni az észak-afrikai francia csapatok átszállítását Franciaországba.¹⁰ Bár részvételük mértékét a britek magatartásától tették függővé, a fentiek miatt a németek örömmel bábáskodtak a lényegében a Földközi-tengerre koncentráló egyezmény megszületése körül.

Még az 1912. decemberi olasz felvetések előtt, 1912 októberében a cs. és kir. haditengerészet vezetése utasítást adott az olasz-osztrák-magyar haditengerészeti együttműködés lehetőségeinek vizsgálatára. A hadművelleti iroda által készített emlékirat az hármass antant és a hármass szövetség közötti esetleges háború haditengerészeti aspektusait vette számba. Ebben megállapították, hogy a földközi-tengeri egyesített angol-francia flotta 33 csatahajóval és 29 páncélos cirkálóval rendelkezik, szemben a 29 osztrák-magyar és olasz csatahajóval, illetve 11 páncélos cirkálóval. Az elemzés megállapította, hogy ennek ellenére, feltéve, hogy az orosz flotta a Fekete-tengeren marad, lehet remény a sikerre, ennek viszont alapfeltétele az olasz és az osztrák-magyar flotta egyesítése.¹¹ Ez a memorandum is jól mutatja, mennyit változott az elmúlt évtizedben az osztrák-magyar stratégiai gondolkodás: 1900-ban még nem voltak hajlandók elhagyni az Adriát, 1912-ben, még minden hivatalos megkeresés előtt, földközi-tengeri közös támadó hadműveletekkel számoltak.

1912 októberével kapcsolatban, azon túl, hogy ekkor tört ki az első Balkán-háború, több fontos összefüggésre kell rávilágítanunk. Küszöbön állt a Monarchia és egyben a Földközi-tenger első dreadnoughtjának, a VIRIBUS UNITIS-nek a szolgálatba állítása. A hónap elején nyújtotta be a közös minisztertanács elé Montecuccoli egy újabb dreadnought-osztály tervét, igaz ekkor még eredménytelenül. A fentiekre, illetve a memorandumra tekintet-

¹⁰ FOERSTER, Wolfgang: *Die deutsch-italianische Militärkonvention* In: DIE KRIEGSCHULDFRAGE 1927/5. 400-401.

¹¹ HALPERN (1971): 228., HALPERN (1998).

tel ugyanebben a hónapban Montecuccoli kijelentette az osztrák delegáció előtt, hogy „mediterrán hatalom vagyunk”.¹² E kijelentés egy évtizeddel korábban még politikai vihart kavart volna, ekkor azonban már a delegáció többségének egyetértésével találkozott.

Ferenc József 1913. január 18-án engedélyezte a tárgyalások megkezdését a német haditengerészet irányából érkező javaslatról. Montecuccoli ekkor tájékoztatta az ügyről Haust, aki kijelölt flottaparancsnokként háború esetén hivatva volt átvenni a flotta irányítását. Haus az együttműködés lehetősége kapcsán csak ennyit mondott: „Mindez szép és jó, de mi lesz a szénnel?”, rátapintva az egész terv egyik legnagyobb potenciális buktatójára, az ellátás kérdésére. Ugyanekkor Haus, aki egyébként alapvetően borúlátóan ítélte meg a kérdést, gyors számítást végzett, mely egészen más eredményt adott, mint a fentebb említett memorandum. Ő szerint 18 franciával szemben 28 olasz és osztrák-magyar csatahajó állt volna szemben. Az eredmény fellelkesítette, s ennek örömeire kidolgozott egy tervet Málta meglepetésszerű megtámadására.¹³

A trónörökös, Ferenc Ferdinánd, aki egy pillanatig sem bízott az olaszokban, tudomásul vette ugyan a kezdeményezést és a tervezett haditengerészeti megállapodást, ugyanakkor távol tartotta magát az ügytől. Az egyezményrel csak abban a formában értett egyet, hogy az nem tartalmazhatott kööttségeket a Monarchiára nézve egy esetleges olasz-francia konfliktus esetére.¹⁴

A tényleges tárgyalásokkal még várni kellett, mivel mind az olasz, mind az osztrák-magyar haditengerészet élén személycserék történtek. 1913. február 23-án Montecuccolit Haus váltotta fel a cs. és kir. haditengerészet élén, míg az olasz flotta új vezérkari főnöke, Paolo Thaon di Revel április 1-én foglalta el hivatalát. Thaon di Revel a tárgyalások lefolytatásával Angelo Ugo Conz fregattkapitányt, a haditengerészet hírszerzésének korábbi főnökét bízta meg. Egyébként Conz tárgyal 1915-ben az antant oldalán való hadba lépésről, s ő volt az, aki 1918. után az egykori osztrák-magyar flotta felosztásáról tárgyal, az követelve, hogy az egész flottát adják át Olaszországnak, vagy semmisítsék meg. Conz április 26-án Berlinbe utazott, majd onnan érkezett május 5-én Bécsbe. Haus kezdetben meglehetősen hűvösen fogadta Conzot, s figyelmeztette, hogy Ferenc Ferdinánd személyén elbukhat az egész kezdeményezés. Conz ezt követően találkozott Conraddal, aki május 9-én megszerezte Ferenc József hozzájárulást a haditengerészeti megállapodás megkötésére. Az uralkodó engedélyt követően összehívtak egy konferenciát június elejére a megállapodás részleteinek megtárgyalására.¹⁵

A számos technikai részlet mellett a legfontosabb kérdést az egyesült

¹² SONDHAUS, Lawrence: *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867-1918*. West Lafayette, 1994. 208.

¹³ HALPERN (1998): 79-82.

¹⁴ CONRAD, Franz von Hötzendorf: *Aus meiner Dienstzeit I-V*. Wien, 1921-1925. III. k. 81., 86-88.

¹⁵ HALPERN (1971): 244-246.

flotta parancsnoksága jelentette. Végül az olaszok belátták, hogy a Monarchia, hiába ad kevesebbet a közös flottába, többet kockáztat, amikor védelem nélkül hagyja a partjait egy földközi-tengeri offenzíva kedvéért, így Thaon di Revel saját kezdeményezésére felajánlotta a parancsnoki posztot Hausnak. A konferencia június 1-én vette kezdetét, melyen Haus gyomorműtétje miatt nem tudott részt venni. A konferencia június 23-án zárult, melynek végeztével a legfontosabb pontokban megállapodtak. A kész szöveg az uralkodók elé került, akik közül Ferenc József ratifikálta utolsóként, október 12-én. A megállapodás 1913. november 1-én lépett életbe.¹⁶

A megállapodás két részből állt: magából az általános megállapodásból, illetve egy kiegészítő részből, mely a Földközi-tengerre vonatkozott. Rögzítették, hogy az egyesült flotta parancsnoka vagy egy olasz, vagy egy osztrák-magyar tengernagy. A kiegészítő megállapodás Haust nevezte meg főparancsnokként, egy olasz és egy osztrák-magyar törzsfőnökkel. A főparancsnok feladata az ellenséges flották minél gyorsabb legyőzése, és a Földközi-tenger feletti uralom megszerzése volt. Háború esetén a közös flotta gyülekezési körzete Messina környéke volt. Az osztrák-magyar hajók számára Augustát, míg az olasz hajók számára Messinát és Milazzot jelölték ki. Az olaszok vállalták, hogy az osztrák-magyar fél számára egy havi készleteket halmoznak fel. A megállapodás szerint 1914-ben az egyesült flotta 17 olasz csatahajóból (ebből 3 dreadnought) és 12 osztrák-magyar csatahajóból (ebből 3 dreadnought) állt. Ehhez csatlakozott még a német földközi-tengeri kötelék 1 csatacirkálóval és két cirkálóval. A közös kódkönyv elkészítését a németekre bízták.¹⁷

1913 decemberében Haus és Thaon di Revel titokban egy zürichi szállodában találkoztak, ahová álnéven jelentkeztek be. A megbeszélések fő témája a logisztika és a francia támadás lehetősége volt. Nagy-Britannia várható magatartásának megítélésében mindketten optimisták voltak. A tárgyalások során megállapodtak, hogy taktikai elképzeléseiket 1914 őszén egy hadgyakorlat keretében tesztelik. A német GOEBEN csatacirkáló szerepéről arra a megegyezésre jutottak, hogy az a hadműveletek első fázisában a francia konvojok ellen önállóan tevékenykedik, majd csak ezt követően csatlakozik a főerőkhöz, eggyel növelve a dreadnoughtok számát. Ezzel a német haditengerészet vezérkari főnöke, Hugo von Pohl is egyetértett.

Az 1914-es év folyamán megkezdődött az egyezményben foglaltak végrehajtása. Berlinben kinyomtatták a közös kódkönyvet (Trippelkodex), az olaszok pedig, ígéretükhöz híven, megkezdtek a készletek felhalmozását. Ezzel párhuzamosan Haus is megkezdte a szénkészletek feltöltését: 1913-14-ben 400 ezer tonnányi szenet raktároztak el, a korábban szokásos évi 70-80

¹⁶ Uo. 249-253.

¹⁷ Uo. 252-255. Az osztrák-magyar fél ragaszkodott ahhoz, hogy a közös kódkönyvet teljes egészében a németek készítsék el, mivel így az olaszok nem juthattak semmilyen, az osztrák-magyar flotta jelzéseivel és manővereivel kapcsolatos titkos információhoz.

ezer tonnával szemben. A szén amúgy is kulcsszerepet játszott, mivel a megfelelő minőséget Nagy-Britanniából, a potenciális ellenféltől kellett importálni. Az egyesített flotta osztrák-magyar kontingensének szénfogyasztása egyébként óránként kb. 400-500 tonna volt. Emellett megkezdtek egyes osztrák-magyar hajók átfestését az Adrián használatos zöld (úgynevezett „Montecuccolizöld”) színről a Földközi-tengeren használatos szürke színre.

A szarajevói merényletet követően, a júliusi válság idején az olasz haditengerészet megkezdte az előkészületeket a hármass szövetség haditengerészeti egyezményében foglaltak végrehajtására. Július 29-én Thaon di Revel parancsba adta az első és a második csatahajóraj parancsnokának, hogy kezdjék meg a mobilizálás előkészítését. Lepecsételt borítékokban parancsokat küldtek szét a különböző parancsnokságokra, azzal az utasítással, hogy hadba lépés esetén bontandók fel. Thaon di Revel ugyanezen a napon informálta a római osztrák-magyar haditengerészeti attasét, hogy Augustában teljes mértékben feltöltötték a széntárolókat, Messinában pedig tízezer tonna olaj áll rendelkezésre. Conzot is Rómába rendelték, hogy a háború kitörése esetén elfoglalhassa a helyét Haus mellett olasz törzsfőnökként.¹⁸ Miután Olaszország augusztus 2-án deklarálta semlegességét, az előkészületeket leállították. A hármass szövetség haditengerészeti egyezménye e napon holt papírrá vált.

Az osztrák-magyar haditengerészet a háború küszöbén

Mint annyian a kortársak közül, Haus is tisztában volt vele, hogy a nagy európai konfliktus elkerülhetetlen, s ebben a Monarchia a létéért fog küzdeni. Haus a háború kitörését 1913-ban 1916-ra prognosztizálta.¹⁹ A háború azonban hamarabb eljött, és 1914. augusztus 2-án kiderült, hogy a rosszabbik forgatókönyv válik valóra. Haus egyébként lelke mélyén egy pillanatig sem bízott az olasz szövetségesben, s mint kiderült, Thaon di Revelnek is jobban tetszett egy Monarchia elleni háború. 1913-1914-ben Haus tudta, hogy a cs. és kir. haditengerészet még nincs felkészülve az eljövendő háborúra, s olasz kollégája is így gondolta a saját flottájáról.

Ugyan a cs. és kir. haditengerészet felkészülésének mértéke elmaradt a Haus szerint kívánatostól, a háborút megelőző évtized során a flotta hatalmas fejlődésen és modernizáción esett át, s nem csak önmagához viszonyítva. Dreadnoughtjai révén a Monarchia helyet foglalhatott a tengeri hatalmak klubjában. Igaz, e dreadnoughtok elmaradtak a kortárs brit és a német csatahajók mögött, de egyenértékűek voltak az olasz és a francia dreadnoughtokkal. Sőt, a Földközi-tenger első dreadnoughtját a Monarchia állította szolgálatba, megelőzve az olaszokat és a franciákat. Az 1911-es programnak köszönhetően komoly korszerűsítésre került sor a kisebb hajók kö-

¹⁸ Uo.: 275-276.

¹⁹ KA MS/PK 1913. I-4/11 2295

rében, az ennek keretében épült turbinás cirkálók, rombolók és torpedónaszádok a kor színvonalát képviselték. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a könnyű, gyors egységek, valamint a tengeralattjárók száma elmaradt a kívánatostól. A háború során a Monarchia lemaradása ellenfeleivel szemben ezen a téren tovább fokozódott.

1914 augusztusában pillanatok alatt kiderült, hogy az Olaszországgal kapcsolatos kételyek igazak, s augusztus 12-ke után a rosszabbik forgatókönyv vált valóra: a Monarchiának egyedül kellett szembenéznie a brit egységekkel támogatott francia flottával. A legrosszabbra, az antant oldalán történő olasz hadba lépésre még 1915 májusáig várni kellett. Ennek ellenére a nyomasztó francia túlerő már a kezdetek kezdetén reménytelenné tett minden földközi-tengeri hadműveletet, a császári és királyi haditengerészetnek az Adria feletti uralom megtartására és a partvédelemre kellett koncentrálnia. Ebben a helyzetben úgy tűnt, hogy még az Adria keleti oldala feletti uralom is veszélybe kerülhet. Hogy erre nem került sor, és a Monarchia meg tudta őrizni pozícióit, mindenekelőtt az 1904 és 1914 közötti flotta-fejlesztésnek, a dreadnoughtoknak és a tengeralattjáróknak köszönhető.

Ugyanekkor Haus sem mert semmilyen komolyabb akciót megkockáztatni - pedig 1914 előtt minden haditengerészet egy második Trafalgarra készült - hiszen tudta, hogy még egy csodába illő győzelem is annyira meggyengítené a haditengerészetet, hogy az Adria feletti uralom érett gyümölcsként hullana az olaszok ölébe. Haus 1914. szeptember 6-án így foglalta össze az általa követendő politikát: *„Addig, amíg fennáll annak a lehetősége, hogy Olaszország hadat üzen nekünk, elsődleges feladatunknak flottánk épségben való megőrzését tekintem, hogy készen álljon a végső küzdelemre legveszedelmesebb ellenségünkkel.”*²⁰

²⁰ Idézi: SONDHAUS (1994): 323.